

С. О.Құлбарак¹, Ғ.Ә.Тұяқбаев², Қ.З. Уткелбаев^{3*}

¹М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті. Тараз, Қазақстан
^{2,3}Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті. Қызылорда, Қазақстан
E-mail: ¹samen.lbara@mail.ru, ²turmagambet@mail.ru, ³kadir201068@mail.ru
²ORCID: **0000-0002-5000-2122**

Бақытбек Смағұл шығармаларындағы ауған соғысы шындығының бейнеленуі

Аңдатпа. Адамзат тарихындағы маңызды оқиғалардың бірі Кеңес Одағының тарихындағы - 10 жылға созылған Ауған соғысы (1979-1989). Кеңес Одағы әскерін Ауғанстан территориясына енгізіп, ұрыс операцияларын жүргізді. Бұл ұрыс операцияларына Қазақстаннан кеңес әскері қатарына шақырылғандар да қатысты. Сол шайқастарда ата-баба қанымен келген батырлық дәстүрді жалғастырған ұлдарымыз, қиындықта жол тауып, талай жауынгерді өлімнен аман алып қалған қайсар командирлеріміз болған екен. Сондай командирлердің бірі «Қара майор» Борис Керімбаев. Ауған соғысының ардагері, белгілі қаламгер Бақытбек Смағұлдың шығармаларынан көрініс тапқан «Паншер патшасы» деректі хикаятында автор Ауған соғысының аты аңызға айналған батыры, «Қара майор» Борис Керімбаевтың ерлік істері мен қиындықта танылған биік адамдық тұлғасы, ұрыс әдістерін шебер меңгерген әскери дарыны туралы сыр шертеді.

Автор қарулас жолдасының ерлігін, өмір мен өлім жолындағы күресті, Отан алдындағы антқа адалдығын танытқан жауынгерлердің жанқиярлық ерлігін әдеби шығармаға айналдыруы да қазақ табиғатындағы сөз өнеріне деген құштарлықтан болса керек. Осындай шынайы оқиғаға құрылған көркем дүниелер ұлттық әдебиетке жаңа, тың тақырып алып келді. Бұл – әдебиеттегі сабақтастықтың, дәстүр жалғастығының көрінісі. Мыңдаған жылдар бұрын өмірге келіп, күні бүгінге дейін ұрпақтан ұрпаққа жеткен ауыз әдебиеті үлгілерінен бастап, ұлттық сөз өнеріндегі соғыс тақырыбын суреттеген әдебиеттің мақсаты батырлық пен ерлікті дәріптеу. Әдеби жанр суреткер мұратын жүзеге асырудың басты құралы. Өз шығармасын қай жанрда жазу арқылы оқырманға ой салу қажеттігін ең бірінші таңдайтын да автор. Сондықтан жанр шығарманың идеялық шешімін табудағы мақсатты жүзеге асырушы.

Қазіргі әскери проза, соның ішінде Ауған соғысы әдебиетінен де сол қоғамның шынайы бет-бейнесі көрініс тапты. Жалпы әскери әдебиеттің ең басты ерекшелігі – оның неғұрлым шындыққа негізделуінде болса, екінші ерекшелік бұл тақырыпқа көбінесе осы соғыста болып, оқ пен оттың ортасынан аман қалған ауған соғысы ардагерлері қалам тартуында. Осы ерекшелік жанр таңдау мәселесінен де көрінеді. Ауған соғысы тақырыбын суреттеген шығармалардың жанрлық ерекшелігіне көз жүгіртсек, деректі повесть, деректі әңгіме, әңгіме-эссе, мемуарлық проза, соның ішінде естелік, күнделік, портреттік очерк, арнау, мадақ өлеңдер мен элегия, эпитафия екендігіне көз жеткіземіз. Мейлі қай жанрда жазылсын әскери әдебиеттің алдына қоятын мақсаты біреу ғана. Ол – жас ұрпақты отансүйгіштікке, ерлікке, батырлық пен батылдыққа тәрбиелеу.

Түйін сөздер: Соғыс психологиясы, деректі проза, әскери әдебиет, әскери проза, көркем әдебиет, жанрлық сипат, публицистикалық стиль

Кіріспе. Ел басынан өткен айтулы оқиға ұмытылмайды. Бір кездері саясатпен бүркемеленуі мүмкін. Бірақ уақыт таразы. Уақыт өте келе ақиқаттар ашыла бастайды. Сол кезеңде жаңа көзқарастар қалыптасып, шындық айтылады. Көркем әдебиетте,

публицистикада, тарихта, өзге деғылым және өнер салаларында тарихи оқиға өз бейнесін, орнын табады.

Ел аман, жұрт тыныштықтағы сондай қан-қасап оқиға – он жылға жуық уақытқа созылған Ауған соғысы болды. Әскерге шақырылған бозбала мырыш табытпен оралып жатты... Ана күңіренді, әке қайғы жұтты. Сол уақытта бұл қан-қасаптың шындығы айтылмады. Қасиетті интернационалдық борышын өтеуде деп желеулетті.

Ал ақиқат солай ма еді?

Тәуелсіздіктің орнығуы, өзгерген сана мен өлшем – жол ашты. Алдымен Ауған соғысына қатысқандардың өздері ішкі жараларын, шерлерін тарқатты, сол соғыста ерлік көрсеткен, опат болған қаруластары жөнінде ашық айта бастады. Сөйтсек, ата-баба қанымен келген батырлық дәстүрді жалғастырған жампоз ұлдарымыз, қиындықта жол тауып, талай өрімді өлімнен аман алып қалғанқайсар командирлеріміз болған екен. От пен оқтың астында ұлы достық сезімдері шыңдалыпты. Олардың тау мен тастағы ұрыс техникасын меңгергені соншалық, дұшпандары да қорқыпты.

Осы және басқа шындықтар бейнесі Ауған соғысына қатысушы, қаламының қуаты бар мемлекет және қоғам қайраткері Бақытбек Смағұлдың шығармаларынан көрініс тапқан.

Алдымен, автор шығармаларының жанрлық сипаты жөнінде сөз қозғасақ, деректі проза қатарына жатқызар едік. Көлемі, оқиғаларды қамтуы тұрғысынан – деректі хикаяттар. Деректі прозаның көркем прозадан, публицистикадан айырмашылығы неде?

Анықтамалықта деректі проза – ерекше әдеби жанр делінеді. Деректі прозада сюжеттік желі тек нақты оқиғаларға құрылады. Оның қатарына көрнекті адамдардың өмірбаяндары, оқиғалар тарихы, аймақтық суреттемелер, атышулы қылмыстарды тергеу кіреді. Шығарма куәгерлердің естеліктері мен құжаттарға құрылады. Автордың естеліктері де пайдаланылады. Сонымен қатар автордың көзқарасы материалды таңдау мен құрылымдауда, оқиғаларды бағалауда көрінеді (Тесля, 2012). Деректі прозада публицистикалық стиль кеңінен қолданылады. Журналистикадан (репортаж, очерк) деректі проза сипатталған оқиғалардың үлкен уақыт кезеңінде өтуімен және үлкен көлемімен айрықшаланады. Туынды ғылыми және тарихи зерттеулерден оқиғаның жарқын да жанды бейнесін, адамдардың психологиялық келбетін жасауымен ерекшеленеді (Муравьев, 1978).

Міне, осы өлшеммен келсек, Б. Смағұлдың біз қарастырғалы отырған туындылары – деректі проза үлгілері.

Әдістер. «Паншер патшасы» деректі хикаятында автор Ауған соғысының аты аңызға айналған батыры, «Қара майор» Борис Керімбаевтың ерлік істері мен қиындықта танылған биік адамдық тұлғасы, ұрыс әдістерін шебер меңгерген әскери дарыны туралы сыр шертеді.

Кітап лирикалық қуатты пафоспен жазылған. Автор кейіпкеріне деген ішкі сезімін, қадір-құрметін жасырмайды. Ақтарыла айта отырып, кейіпкерінің асқақ бейнесінен туындайтын ой-толғанысын Тәуелсіз еліміздің бейбітшілікті ұстанған саясатымен, бүгінгі жас ұрпақтың патриотизм тәрбиесі мәселелерімен ұштастырады.

Автордың айтқанындай, туынды естеліктерден құралады.

«Әр естеліктегі оқиғалар мен кейіпкерлер бәрі болмаса да, біразы бұрыннан жадта жүруші еді. Ал ақ қағазға түсіргенде, олар маған жан-дүниесін жайып салғандай болды. Ойға оралмай жүрген талай егжей-тегжей еске түсті. Қаншама оқиға мен талай тағдырлардың жанынан бұрын тасырлап шауып өтіп жүр екенмін.

Алға жылжыған сайын көзден тыс, көңілден таса қалған тұстар ашылып, аршыла түсті. Нәтижесі – осы кітап. Ол ауыздан ауызға жеткен шежіре де, қиялдан туған көркем шығарма да емес, таза тарихи мәні бар, деректі де керекті материалдарға сүйенген туынды. Бірақ бұл кітапта бүкіл деректер ақи-тақи түгелдене қалды деу әбестік. Даңқты «Қара майордың» ерлігі әлі де талай зерттеулерге жүк болары сөзсіз» (Смағұл, 2020), - деп жазады автор.

Тағы бірде: «Мен кәсіби жазушы да емеспін, әрі өзіңіздей аңыз адамның бейнесіне терең бойлау да тым күрделі. Сондықтан жүрегімде не тұрса, жалынды жауынгердің қаламынан сол шықты. Сіздің есіміңіз мәңгі есімізде сақталады!» дейді.

Алайда, автор шығарманы шындыққа құрады. Ұрыста болған нақты оқиғалар, алуан килы тағдырлар баяндалады. Аяқ астынан, күтпеген тұстан басталып кететін қан қасап шайқастардың шыншыл суреттері беріледі. Ауған соғысының өзіндік ерекшелігі болды. Алдында кезеніп жатқан жау жоқ. Қазылған окоп жоқ. Бірақ жау бар. Кенеттен жарқабақтан, биік жартастың қуысынан, тау үңгірінен сарнап оқ борап қоя береді. Мұндай шайқасқа тек айрықша дайындалғандар ғана төтеп беретін, қарсы шабуылға шығып жауын қан қақсататын. Рота командирі Б. Керімбаев, міне, осындай жауынгерлерді ұрысқа дайындап барған.

Ауған майданындағы старшина, қазіргі қоғам қайраткері, II дәрежелі «Айбын» орденінің иегері Орынбасар Тазабеков өз естелігінде алғашқы дайындық кезеңнің бір оқиғасы туралы кейін былай деп еске алады:

«Бірде жауынгер жолдастарым «қаланың баласысың, жолын-жөнін табарсың» деп, арақ алып келуге жұмсады. Содан дорба толы ішімдікпен, көңілім жайланып, әлгі бетон қабырғадағы тесіктен ішке енбеймін бе?! Алдымда Борис Керімбаев тұр. Шап беріп ұстап алды да, сүйреп отырып, кабинетіне алып келді. Айқайлап ұрысқан жоқ, әкемді танытып тұрып ұрды.

Оңбай таяқ жеген кімге ұнасын, сыйлап жүрген ол кісіге біршама ренжідім. Сонда Борис Төкенұлы: «Сынок, я тебя бью не за то, что ты пьешь водку, а бью за то, что ты попался» деді. Сөйтіп, командиріміздің жұдырығын да алғашқылардың бірі болып иіскедім. Бірақ алда сабақ болар сол ағалық сөзінен кейін өкпем тарқап кетті. Өйткені барлаушыға сонша даярланған маман бір сәт те сақтығын жоғалтпай, әр қадамын байқап басуға, аңдап іс қылуға, қолға түспеуге тиіс. Осыны санама сіндірген, сол арқылы жанымды аман алып қалған Борис Төкенұлымен жақын болып кеттік (Смағұл, 2020)».

Темірдей тәртіп иесінің тұлғасынан қаталдық пен адамдықтың, адалдық пен жанашырлықтың қатар көрінуін осыдан-ақ байқауға болар. «Қара майор» - қазақтың біртуар, табиғатынан батыр болып жаратылған ұлы. Өзім Бауыржан Момышұлын қалай қадірлесем, Борис Төкенұлын да солай құрметтеймін» деп ағынан жарылады ол тағы да.

Шығармада автор бас кейіпкердің өмір тарихынан оқырманын жан-жақты хабардар етуді көздейді. Оның әке-шешесіне, отбасы тәрбиесіне жан-жақты сипаттама беріледі. Қазақтың Бористей қайсар ұлы тақыр жерден өнген жоқ-ты. Жетімдер үйінің директоры болған әкесі Төкен Керімбаев та кезінде НКВД-ның зорлық-зомбылығына көнбей, 8 жылға сотталып кеткен қайсар мінезді, адал, білімді адам болған. Кейін кейіпкер автормен сұхбатында әкесін толғана еске алып, әскери мамандықты игеруде оның үлкен ықпалы болғанын айтады.

«Училищедегі оқуымды тастап кетуіме жол бермегені үшін де әкеме деген алғысым шексіз. Бірінші курсты бітірген соң, жалығып, оқуды тастамақ болдым да, үйге хат жаздым. Анам қарсы болған жоқ, қайта қолдады. Бірақ әкем біле сала, «мен төрт күнге іссапарға кеттім» деп, басқа ештеңе айтпай, хатты алады да, маған, Ташкентке тартып отырады.

Бір күні маған әкемнің келгенін хабарлады. Мен қуанышым қойныма сыймай, атып шықтым. Келушілерге арналған бөлмеге жүтіре кірсем, әкем газетті таяққа ұқсата орай ұстап, аса салмақты отыр. Мен оның бір ғана көзқарасынан бәрін ұғындым. Осы бір ғана көзқарас менің жағдайға байсалды, дұрыс көзқараспен қарауыма түрткі болды. «Пап, мен училищені бітіремін, алаң болмаңыз!» деп, саңқ еттім (Смағұл, 2014).

Сыртқа шыққанда, командир қарсы кезікті. «Туған адамыңды шығарып сал, «увольнительный» берейін» деді. Дегенмен, әкем менің қалғанымды жөн көріп, бұл ұсынысты қабылдамай тастады.

Мен күні бүгінге дейін ризамын: оның арқасында мен ең алдымен, адам қалпымды сақтадым. «Адам қалпыңды сақта, балам! Оқуға түскен екенсің, таңдау жасаған екенсің, бұл тақтама, аяғына жеткіз!» дегені әлі күнге есімнен кеткен емес» (Смағұл, 2020), - дейді кейіпкер. Әке мен бала арасындағы байланыстан Бористің әке көңілін дәл таныған және жедел орнықты шешім қабылдаған бейнесін де аңғарамыз. Ал әке бойындағы салмақтылық – ата-баба дәстүрімен жалғасқан ұлттық тәрбиенің көрінісі болатын.

Нәтижелер. Борис Керімбаевтың арнайы мақсаттағы 177-ші жеке отрядтың командирі болуы жолында үлкен сыннан өтуіне тура келеді. Әскери білімімен, ұстамдылығымен қатаң талапқа жауап береді (Беков, 2009). Сол кездегі Бас барлау басқармасының бастығы армия генералы Иваншутин:

-Борис, біз дауыс бергенде, сенің тағайындалуыңа бір қолымызды көтердік. Сенімді ақтай алмай, сені атып тастайтын жағдай туса, екі қолымызды да көтереміз! Командир бәріне жауапты, - дегені үкімдей естіледі (Керимбаев, 2005).

Туындыда автор Ауғанстан жерінде болған ұрыстардың тым өзгешелігін, тым қаталдығын естеліктердің негізінде бейнелейді.«Шынында да соғыс табиғаты соншалықты күрделі, жеңіл-желпі бағалауға көнбейтін жан-жақты құбылыс екенін» (Кривицкий, 1986) сезінеді.

«Тауға қарай қозғалыс ерте, сағат таңғы төрт кезінде, әлі қараңғы болып тұрғанда басталды. Сағат жетіге қарай тауды етегіне де жеттік. Күн өте ыстық болды, оның үстіне көтерілу тіп-тік, ыңғай еңкейіп, басыңды жерге тіреп, өз-өзімізге қолдарымызбен көмектесіп жылжып отырдық, әйтпесе аударылып кетесің. Тау ешкілері салып алған жалғыз аяқ сопақтары соншама құлама, еңістігі кейде сәл ғана, ал басқаша жүруге тіпті болмайды, маңайдың бәрі жартас» дейді «Зуб» биігіне шабуылдаудың алғашқы сәтін еске алған жауынгер Нариман Кенжебаев.

Автормен сұхбатында Б. Керімбаев бейбіт күнде де ешқандай ұмыта алмай жүрген соғыстың жантүршігерлік бір жайын еске алады:

«- Соғыс болған соң жан түршіктірер жағдайлардың болатыны заңды құбылыс. Олардың қайсыбірін айтайын. Дегенмен жадымнан өшпей келе жатқан мынадай бір жағдай әлі күнге көз алдымда. Менің алты жауынгерім тікұшақпен бірге тірідей жанып кетті... Әуе көлігі бауырын жерге төсеуге қамдана бастаған болатын. Сол кезде оны дұшмандар атып түсірді. Қырсықты қараңызшы, тікұшақ тура миналанған алаңқайға құлапты. Лаулап жанған тікұшақтың ішінде жауынгерлер жанұшыра шыңғырып жатыр Дүниеде ең жаман нәрсе, достарыңа, үзеңгі жолдастарыңа көмек қолын соза алмау. Біз де ештеңе істей алмадық. Лезде үлкен тікұшақтың тек қаңқасы ғана қалды... Көріп тұрып, шарасыз күйге түсу – өте ауыр».

Соғыс қасіреті деген осы. Жауды осал дей алмайсыз. Айлалығы өз алдына, мықты қару техникасымен жабдықталған. От пен оқтың ортасында мейірімсіз ажал ойнақ салып жүр. Бүтін бір өмірлер қас пен көздің арасында күлге айналды.

«Таңертең ерте тұрып, жолға шықтық. «Горьный батальон» алдымызда, жол бастап келеді. Арада екі сағат өте сала, ұрысқа киліктік. Қанды шайқас жүріп жатыр екен. Айнала астаң-кестең. Жан-жағымыз атыс. Біз де атып жатырмыз. Кім қайда және қайдан атып жатқаны белгісіз. Бір заматта рациядан медиктерді іздеген дауыс естілді. Мен майдан дәрігерлерінің старшинасы едім. Қасымдағы жүргізушімен бірге тұра жүгірдік. Арнайы «66 машина» деген болады, соған таяй бергенде, қалт тұрып қалыппын. Себебі, алдымнан қорқынышты көрініс ашылды: басының жартысы жоқ, қарны ақтарылған адамды зембілге салып, біреу сүйреп келеді. Екінші медик оған ақырып жатыр: «Ол өлген ғой, таста! Неғып сүйрелеп жүрсің, анау жаралыны көтер, машинаға кіргіз!» Артынша: «Солдат, неғып тұрсың, тез, ішке кір!» деген бұйрықты естідім. Есімді жиып, күшімді бойыма шақырып, машинаға бас сұққанымда, басына каска, кеудесіне бронезилят киген жас адам жаралы жауынгерге операция жасап жатыр екен. Мен аңтарылып қалдым. Әлгі жігіт менің жай-күйімді көз қиығымен бағалады да, үстелдің үстінде тұрған құтыны ұсынды: «Міне, ішіп жібер». Мен әлгінің ішіндегі суды үнсіз жұта салдым да, тұра бердім. Тағы құйды, тағы қылғыттым. Сөйсем, ол солдат кружкасына толтырылған спирт екен. Бірақ мен оның ащы дәмін тіпті де сезбедім. Оны айтасыз, өзімнің қол-аяғымды да сезбейтін күйде едім. Кейін таныстық, ол сол кездегі аға лейтенант, медик, қазіргі академик Асылхан Өтеев екен».

Соғыс психологиясының бір көрінісі осы болар. Айналада болып жатқан сойқанның, көз алдында өліп жатқан адамның пенденің жан дүниесіне әсер етпеуі мүмкін емес. Естелікте ұрыс сәтіндегі адам психологиясы боямсыз берілген. Естелік авторы бір сәтте

бірнеше жас жауынгердің қатты стрестен эп-сәтте шаштарының ағарып кеткенін жазады. Боямасыз шындықтың бірі осы.

Осындай от пен оқтың ортасында Б. Керімбаевтың арнайы жасақталған отряды айрықша ерлік үлгілерін көрсетеді. Әсіресе, оның даңқы Паншер шатқалын жауға бермей, сегіз жарым ай шамасында бақылауында ұстауы – аңызға айналды. Паншер шатқалы үшін Кеңес әскері мен Ахмад шах Масуд моджахедтері арасында бір аптаға созылған кескілескен шайқас болып, моджахедтер шатқалды тастап шығуға мәжбүр болған. Ал енді шатқалды ұстап тұру одан да күрделі мәселе еді. Ахмад шах Масуд штабына далалық командирлерін жинап алып: «1 айдың ішінде Паншерді қайтарып аламын!» деп, Құран ұстап ант беріпті. Ал ол уәденің адамы болатын. 100 мыңға жуық сақадай сай қаруланған моджахедтерді басқарған Ахмад шах Масуд үлкен күш болатын (Козлов, 2011). Әрі ол әскери білімді, ұрыс тактикасын шебер ұйымдастыратын қолбасшы болған. Батыл, бойында жігер-қуаты мол ол туған жер үшін соғысуда екенін моджахедтерінің санасына құя білген. Ауған халқы оны батыры, көсемі санаған. Шатқалды ұстап тұруға Кеңес әскер басшылығы Б.Керімбаевтың ротасын қалдырады. Шатқалдағы арбасқан, аңдысқан, кескілескен ұрыс екі айға созылады. Ахмад шах Масудтың анты орындалмады. Қазақтың қайсар ұлы «Қара майор» орындатқызбады. Оның басына миллион афгани тігілді. Сонда да Паншер арыстаны дегеніне жетпеді. Ақыры Кеңес әскері басшылығымен келіссөз жүргізуге мәжбүр болды. Келіссөзді әзірлеу процесіне «Қара майор» да қатысты.

Автор Б. Смағұл осы келіссөз жөнінде былай деп жазады:

«Міне, менің өз өлшемім бойынша «Қара майордың» Ауған соғысындағы ең басты ерлігі де – осы! Ауған елінің жұртына белгілі де беделді Ахмад шах Масудты келіссөзге жүгіндірді, ымырадан ырыс іздеуге мәжбүр етті. Егер «Қара майор» және сол секілді жанкешті батырлар болмаса, шах Масуд келіссөзге илігер ме еді? Әрине, илікпес еді.

Осындай тарихта қалатын, өскелең жас ұрпаққа үлгі өнеге болатын бітім-келісімнің арқасында 1982 жылдың шілдесінен бастап, 1984 жылдың 21 сәуіріне дейінгі аралықта Паншерде ұрыс қимылдары жүргізілген жоқ, демек қаншама адамның өмірі сақталды. Қаншама арыс азамат үйлеріне мырыш табытпен емес, өз аяғымен аман-есен оралды. Ал, енді дүниеде адам өмірінен қымбат не бар?! «Қара майордың» ерлігінің мәні мен маңызы да осында!» (Смағұл, 2020), - деп толғанады автор.

Талқылау. Б. Смағұл туындысында кейіпкерін жан-жақты бейнелеуде деректі прозаға тән амал-тәсілдерді кеңінен қолданады. Өз тарапынан тарихи зерттеулер жүргізіп, материалдар жинақтайды. Автордың 32 жылдан соң Ауғаныстанға баруы, бұрынғы қанды шайқастар өткен жерлерді қайта көруі, Ахмад шах Масудтың серігі болған полковник Уахиддин Паншеридің жолсерігі болып, сол кісінің толықтыруымен көптеген жайларды қайта ой тізбегінен өткізуі –туындыны байыта түскен. Сондай-ақ автор кейіпкерімен сұхбат құрып, көптеген жайларды өзіне айтқызады. Сұхбат барысында да оқырман кейіпкердің тек соғыс тәсілін терең меңгерген қайсар командир ғана емес, оның үлкен жүректі, адамдығы мол азамат екенін тани түседі. Рота жауынгерлерінің ұрысқа шыққанда, арадағы рациямен байланыста бір-бірімен қазақ тілінде сөйлеп, тыңдап қадағалаған моджахедтерді тақыр жерге отырғызуы дав – қызықты көрініс. Ұрыста, сөйтіп, қазақ тілі де олардың пайдасына жараған.

Автор кейіпкермен сұхбатта ұрыстың психологиясын ашатын мәселелерге көңіл аударады. Соның бірі – қорқыныш. Бұл сұрақ кезінде атақты батыр Бауыржан Момышұлын да айналып өтпеген.

«- Қорыққанда қандай, - деп жауап береді қаһарман. – Өзің айтшы, сен қорықпадың ба? Соғыста әр нәрседен-ақ секем алып жүресің ғой. Жалпы, қорқу – саналы әрбір адамға тән сезім. Меніңше, тек есі түзу еместер ғана оны сезінбейтін болар. Ауғаныстанда соғысқан екі жылда мынадай үш қорқыныш ойымнан еш уақытта кеткен емес.

Біріншісі – менің қателесуімнің кесірінен, болмаса шайқас үстінде менің командир ретінде білімімнің, кәсіби біліктілігімнің, яки батылдығым мен табандылығымның жетіспеуі кесірінен, қарауымдағы жауынгерлердің мерт болуынан қорықтым. Содан шамам

келгенше, қателеспеуге, дұрыс шешім қабылдауға тырысып бақтым. Әр қақтығысты, тіпті кішкене болса да, әрбір әскери операцияны мұқият жоспарлап отырдым.

Екіншісі – тұтқынға түсуден қорықтым. «Егер тірі қолға түссем, мені душмандар өзгелерден гөрі ерекше азаптайтынын білемін». Қинау үшін қолданылатын дәрі-дәрмектің әсерімен, әскери құпияны айтып қоюым әбден мүмкін (Жантасов, 2018).

Үшінші қорқынышым – жеті рет өлшеп, бір рет кеспей, оң-терісін ақыл таразысына тең тартпай, асығыс әрекет ету. Өйткені, асығыстық жарға жығады. Ойланбай істеген істің арты опындырмай, бармақ тістетпей қоймайды. Осы үш қорқыныш күндіз-түні бас қауашағымды құрсаулады» (Смағұл, 2020), - дейді кейіпкер.

Қорқыныш жеке бастың қамымен шектелмей, үлкен жауапкершілікпен астасып жатуы – командирдің азаматтығының белгісі. Борис Керімбаевтың ой-толғанысынан қазақ халқының атақты батыры Бауыржан Момышұлының ой-толғаныстарымен үндестікті байқауға болады.

Ауған соғысы – қазақ тарихының қаралы парақтарының бірі. Талай боздақ опат болды. Талай өмір жанбай жатып өшті. Дегенмен, бұл соғыс қазақ жастарының қаһармандығын да танытты. Туындыдан қанды шайқаста шыңдалған достық, адалдық көрінеді. Шығарманың тағылымы да осында: Ауған соғысының қатал да қаһарлы, аяусыз шындығы ашылады. Одан бүгінгі ұрпақ тағылым алса керек. Патриотизмнің жалаң сөз еместігін ұғынса қажет-ті.

«Паншер патшасы» деректі хикаяты бірін-бірі толықтырған бірнеше бөлімдерден тұрады: «Автордан», «Ауған соғысы туралы толық білеміз бе?», «Халық адамына қара күйе жұкпайды», «Қара майордың» ең басты ерлігі», «32 жылдан кейін», «Теңізде таяу жоқ, соғыста аяу жоқ», «Үш қорқыныш», «Әкенің қас-қабағы – баланың бас сабағы», «Қолда барда алтынның қадірі жоқ». Бөлімдер шығарманың бас-аяғын жинақтап қана қоймай, басты образдың әр қырынан бағалануына мүмкіндік берген. Естеліктерде көбіне рота командирінің ұрыстағы алғырлығы, жауынгерлердің дер кезінде қасынан табыла біліп, шебер ұйымдастыруы, батырлығы айтылса, авторлық баяндау мен жинақтауда көтеріңкі пафоспен батырдың ұлттық бейнесі, оның кейінгі ұрпаққа ғибраты асқақтатыла айтылады. Автор ара-арасында өз сезімін, мақтанышын өлеңмен жеткізеді.

Қорытынды. Түйіндей айтқанда, әскери прозаның басты міндеттерінің бірі – ағартушылық болса, туындыдан көкірегі ояу қазіргі оқырман, жас ұрпақ Ауған соғысы туралы дұрыс та нақты мәлімет алары сөзсіз. Бояуы жоқ ұрыс шындығымен бетпе-бет келеді. Соғыстың соншалықты қатыгездігі мен аяусыздығын таниды. Мына бейбіт өмірдің қадір-қасиетін сезінеді. Әскери мамандықтың жеңіл еместігін, бірақ Отан үшін қажеттігін біледі. Жалпы, әскери әдебиеттің жас жеткіншектің соғысқа қатысқан аға ұрпақ тағылымын тануда маңызы зор.

С.О.Кулбарак¹, Г.А.Туякбаев², К.З. Уткелбаев³

¹Таразский региональный университет им.М.Х. Дулати, Казахстан, г.Тараз

^{2,3}Кызылординский университет им.Коркыт Ата, Казахстан, г. Кызылорда

Отражение реальности афганской войны в произведениях Бакытбека Смагула

Аннотация. Одним из важнейших событий в истории человечества является Афганская война, которая длилась 10 лет (1979-1989). Советский Союз, введя войска на территорию Афганистана, проводил боевые операции. В них принимали участие и призывники из Казахстана. Среди них и наши сыновья, воспитанные на героических традициях своих предков. Они были самоотверженными командирами, которые в сложных боевых условиях находили верное решение и тем самым спасли многих воинов от гибели.

Одним из таких командиров был легендарный Кара майор («черный майор») Борис Керимбаев. В документальном сериале «Король Панджшера», основанном на произведениях известного писателя, ветерана Афганской войны Бахытбека Смагула, автор,

высоко оценивая личностные качества Бориса Керимбаева, описывает его героические подвиги, рассказывает о его блистательном военном таланте, умелом владении боевыми приемами.

Автор убежден, что отражение в литературе подвига товарища по оружию, борьбы между жизнью и смертью, изображение самоотверженного подвига воинов, давших присягу на верность Родине, возможно, объясняются свойственной казахской натуре любовью к искусству слова. Такие художественные творения, основанные на подлинных событиях, способствуют появлению новых тем в национальной литературе. Это отражение преемственности в литературе, преемственности традиций.

В национальном искусстве слова, берущем свои истоки от образцов устной литературы, имеющей тысячелетнюю историю и дошедшей до наших дней, передаваясь из поколения в поколение, основной целью литературы, посвященной теме войны, является популяризация героизма и мужества воинов.

Литературный жанр – главное средство реализации замысла художника. Именно автор в первую очередь определяет, в каком жанре написать свое произведение, посредством какого жанра возможно донести до читателя свои мысли, размышления. Поэтому жанр является средством реализации цели в поиске идейного решения произведения.

В современной военной прозе, в том числе и в литературе Афганской войны, отразился истинный облик этого общества. Если главная особенность военной литературы в целом заключается в том, что она основана на реальности, то вторая особенность проявляется в том, что к этой теме часто обращаются ветераны Афганской войны, прошедшие тяжелыми военными дорогами и сумевшие остаться живыми в этом вихре пуль и огня.

Эта особенность проявляется и в выборе жанра. Жанровая специфика произведений на тему Афганской войны разнообразна. Это и документальная повесть, документальный рассказ, рассказ-эссе, мемуарная проза, в том числе воспоминания, дневник, портретный очерк, посвящение, хвалебные стихи и элегия, эпитафия. И какой бы жанр не выбрал автор, перед военной литературой стоит одна цель. Это – воспитание у молодого поколения чувства патриотизма, героизма, мужества и смелости.

Ключевые слова: Психология войны, документальная проза, военная литература, военная проза, художественная литература, жанровая характеристика, публицистический стиль.

S. O. Kulbarak¹, **G. A. Tuyakbayev**², **K. Z. Utkelbaev**³

¹M. Kh. Dulati Taraz Regional University, Kazakhstan, Taraz

^{2,3}Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda

Reflection of the reality of the Afghan war in the works of Bakhytbek Smagul

Abstract. One of the most important events in the history of mankind was the 10-year war in Afghanistan (1979–1989). The Soviet Union invaded Afghanistan and conducted military operations. Conscripts from Kazakhstan to the Soviet Army also took part in these operations. In those battles, we had sons who continued the heroic traditions of our ancestors, brave commanders who found a way out of difficulties and saved many soldiers from death. One of these commanders is “Black Major” Boris Kerimbayev. In the documentary film “The King of Panshera” based on the works of the Afghan war veteran, famous writer Bakhytbek Smagul, the author tells about the exploits of the legendary Afghan war hero “Black Major” Boris Kerimbayev and his military talent.

The author’s desire to turn the heroism of his comrade-in-arms, the struggle for life and death, the selfless deeds of soldiers who showed loyalty to the homeland, into a literary work, is probably associated with a passion for the art of speech in Kazakh nature. The works of art created for such a real event brought a new, fresh theme to the national literature. This is a manifestation

of the continuity of literature, the continuity of traditions. The purpose of literature, born thousands of years ago and passed down from generation to generation, is to glorify heroism and courage. The literary genre is the main instrument for realizing the artist's ideal. The author is the first to choose the genre in which to write his work. Thus, the genre fulfills the task of finding an ideological solution to the work.

Contemporary military prose, including literature on the Afghan war, reflects the true face of this society. The main feature of general military literature is that it is based on the most realistic, and the second feature is that the plot is often written by Afghan war veterans and ammunition who survived this war. This difference is reflected in the choice of the genre. If one looks at the genre features of works depicting the theme of the Afghan war, one can see that it is a documentary story, essay, memoir prose, including memoirs, diaries, portraits, dedications, hymns and elegies, epitaphs. In whatever genre it is written, military literature pursues only one goal. This is the education of patriotism and courage in the younger generation.

Key words: military psychology, documentary prose, military literature, military prose, fiction, genre character, journalistic style.

Свидение об авторе:

Кулбарак Самен Оразгалиулы – доктор филологических наук, профессор кафедры филологии и журналистики, Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан.

Туякбаев Габит Анешович – кандидат филологических наук, доцент кафедры казахского языка, литературы и журналистики, Кызылординский университет им. Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан.

Уткелбаев Кыдырбай Захманович – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры Истории, Кызылординский университет им. Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан.

Әдебиетгер:

- [1] Тесля А. А. Документальная проза: проблема и история жанров // Электронное научное издание «Учёные заметки ТОГУ». - Хабаровск: ТОГУ, 2012. - Т. 3, № 1. - С. 7 - 17. - ISSN 2079-8490.
- [2] Муравьев В. С. Документальная литература // Краткая литературная энциклопедия. - М.: Советская энциклопедия, 1978. - Т. 9: Аббасзадэ - Яхутль. - Стб. 280—282.
- [3] Смағұл Б. Шығармалары – Произведения. II том. / Бақытбек Смағұл. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2020. ISBN 978-607-7624-00-2.Т. II. - 384 бет. + 24 бет түрлі түсті суретті жапсырма. ISBN 978-607-7624-02-6
- [4] Смағұл Б. Қазақтың қара майоры. Алматы: Атамұра. 2014. – 160 б. ISBN 978-601-06-3177-9
- [5] Беков С. М., Старов Ю. Т., Овчаров А. А., Кривопапов О. В. Капчагайский Батальон // 15 бригада СПЕЦНАЗ: Люди и судьбы. — М.: Русская панорама, 2009. — Р. 187—198. — 556 . ISBN 978-5-93165-239-9.
- [6] Керимбаев Б. Капчагайский батальон. Издание второе. [Электрон. ресурс] – 2005. - URL: <https://textarchive.ru/c-2934762.html> (Қаралған күні: 20.08.2021)
- [7] Кривицкий А. На полях книг. Монологи публициста / Публицистика. – Москва: «Советский писатель», 1986. С 453. ISBN отсутствует
- [8] 22 гвардейская отдельная бригада спецназ: История 22 гвардейской отдельной бригады специального назначения в воспоминаниях солдат и сержантов, офицеров и генералов / Составитель С.В.Козлов. - М.: НП ИД «Русская панорама», 2011. - 480 с. + 88 с. ил. - («Библиотека разведчика»). ISBN 978-5-93165-295-5
- [9] Жантасов А. Жартасты жастанған жасақ, Қара майордың мұсылман батальоны. Алматы: Хантәңірі. 2018. – 624 б. ISBN 978-601-03-0521-2

Литература:

- [1] Тесля А. А. Документальная проза: проблема и история жанров // Электронное научное издание «Учёные заметки ТОГУ». - Хабаровск: ТОГУ, 2012. - Т. 3, № 1. - С. 7 - 17. - ISSN 2079-8490.
- [2] Муравьев В. С. Документальная литература // Краткая литературная энциклопедия. - М.: Советская энциклопедия, 1978. - Т. 9: Аббасзадэ - Яхутль. - Стб. 280—282.
- [3] Смагул Б. Произведения. II том. – Алматы: «Сардар», 2020. ISBN 978-607-7624-00-2.Т. II. - 384 с. + 24 с.ил. ISBN 978-607-7624-02-6
- [4] Смагул Б. Казахтын «Кара майоры». Алматы: Атамұра. 2014. – 160 с. ISBN 978-601-06-3177-9
- [5] Беков С. М., Старов Ю. Т., Овчаров А. А., Кривопапов О. В. Капчагайский Батальон // 15 бригада СПЕЦНАЗ: Люди и судьбы. — М.: Русская панорама, 2009. — Р. 187—198. — 556 . ISBN 978-5-93165-239-9.
- [6] Керимбаев Б. Капчагайский батальон. Издание второе. [Электрон. ресурс] – 2005. - URL: <https://textarchive.ru/c-2934762.html> (Қаралған күні: 20.08.2021)
- [7] Кривицкий А. На полях книг. Монологи публициста / Публицистика. – Москва: «Советский писатель», 1986. С 453. ISBN отсутствует
- [8] 22 гвардейская отдельная бригада спецназ: История 22 гвардейской отдельной бригады специального назначения в воспоминаниях солдат и сержантов, офицеров и генералов / Составитель С.В.Козлов. - М.: НП ИД «Русская панорама», 2011. - 480 с. + 88 с. ил. - («Библиотека разведчика»). ISBN 978-5-93165-295-5
- [9] Жантасов А. Второй мусульманский.(спецназ из Казахстана) Алматы: Хантенгри. 2018. – 624 с.ISBN 978-601-03-0521-2

References:

- [1] Teslya A.A. Dokumental'naya proza: problema i istoriya zhanrov (Documentary prose: the problem and history of genres)// Elektronnoe nauchnoe izdanie «Uchyonye zametki TOGU». - Habarovsk: TOGU, 2012. - T. 3, № 1. - S. 7 - 17. ISBN: 2079-8490. [In Russian]
- [2] Muravëv V. S. Dokumentalnaya literatura // Kratkaya literaturnaya ensiklopediya. - M.: Sovetskaya ensiklopediya, 1978. - T. 9: Abbaszade - Yahutl. - Stb. 280—282.[In Russian]
- [3] Baqytbek Smagul. Shygarmalary - Proizvedeniya. II tom. / Baqytbek Smagyl.- Almaty: «Sardar» baspa yii, 2020. 384 b. ISBN: 978-607-7624-02-6 [In Kazakh]
- [4] Smagul B. Qazaqtyng qara majory. (Kazakh black major) Almaty: Atamura. 2014. – 160 b. ISBN: 978-601-06-3177-9 [In Kazakh].
- [5] Bekov S. M., Starov . T., Ovcharov A. A., Krivopalov O. V. Kapchagaiskii Batalon // 15 brigada SPESNAZ: Ldi i sudby. — M.: Russkaya panorama, 2009. — P. 187—198. — 556 . ISBN: 978-5-93165-239-9.[In Russian]
- [6] Kerimbaev B. Kapchagajskij batal'on (Kapchagai battalion) Izdanie vtoree. [Elektron. resurs] – 2005. -URL: <https://textarchive.ru/c-2934762.html> (Qaralğan күні: 20.08.2021) [In Russian]
- [7] Krivickij A. Na polyah knig. Monologi publicista.(In the margins of books. Monologues of a publicist.) Moskva: «Sovetskij pisatel'», 1986. - 454 s. [In Russian]
- [8] 22 gvardeiskaya otdelnaya brigada spesnaz: İstoriya 22 gvardeiskoi otdelnoi brigady spesialnogo naznachenія v vospominaniyah soldat i serjantov, ofiserov i generalov / Sostavitel S.V.Kozlov. - M.: NP İD «Russkaya panorama», 2011. - 480 s. + 88 s. il. - («Biblioteka razvedchika»). ISBN: 978-5-93165-295-5[In Russian]
- [9] Zhantasov A. Zhartasty zhastangan zhasaq. Qara majordyng musylman batal'onny.(A squad of Rockies. Muslim battalion of the black major) Almaty: Hantangyry.2018. – 624 b. ISBN: 978-601-03-0521-2 [In Kazakh]